

Bedre Byggeskik og moderne Landbrugs- bygninger.

Foredrag i Det kgl. danske Landhusholdningsselskab
Onsdagen den 14. Februar 1917 af Dhrr. cand. mag. *Vilhelm Lorenzen*
og Arkitekt *Ivar Bentsen*.

I.

Bedre Byggeskik.

Af Hr. cand. mag. *Vilh. Lorenzen*.

Den Industrialisering af det danske Landbrug, der har fundet Sted i det sidste Slægtled, har indvirket stærkt revolutionerende paa vore Landbrugsbygninger. Beboelseshuset, Stuehuset, staar derimod stadig i det store og hele uberørt af Tidens Udvikling paa dette Omraade. Noget andet er, at de voksende Krav til Boligkultur selvsagt ogsaa har gjort sig gældende i vor Landbefolkning. Og det gælder forøvrigt alle, lige fra Godsejeren til Husmanden.

Medens derfor Stuehuse, selv fra ældre Tider, ofte endnu kan bruges og Nybygninger her altid i alt væsentligt vil falde i Traad med det almindelige Boligbyggeri her til Lands, er de egentlige Landbrugsbygninger, som Fortiden har efterladt os, godt paa Vej til enten helt at forsvinde eller i al Fald ved Ombygninger miste deres oprindelige Karakter. De gammeldags, kønne, selvgroede Bøndergaarde, der ligesom havde skabt sig

selv og hørte med til det danske Landskab, falder i vore Dage — ikke i Hundred, men i Tusindvis.

Det gælder baade det store og det mellemstore og det lille Landbrugs Bygninger. Og dertil er intet at sige. Udviklingen kræver sin Ret. Men Udviklingens Ubønhørighed bør ikke medføre en konfus Tabenhovedet overfor de Krav til Skønhed og Karakter, vi bør stille ogsaa overfor moderne Landarkitektur som til al moderne Arkitektur overhovedet. Vi behøver jo ikke at bygge løs som Nybyggere paa Prærien uden Hensyn til andet end den rene Brugsnytte. Vi lever jo dog i et gammelt Kulturland, med en — netop paa Landbyggeriets Omraade — rig og skøn Tradition bag os. Vi er forpligtede til overfor os selv og Efterkomere at finde en saadan Form for vort moderne Landbrugsbyggeri, at dette ikke blot tilfredsstiller alle praktiske og økonomiske Fordringer, men samtidig har det over sig, der kan gøre det moderne Landbrugs Bygninger til noget paa deres Vis lige saa tiltalende og smukt, som de ældre Slægtleds Gaarde og Huse var det.

Jeg tror ikke dette er saa helt let. Vi lever bygningsmæssig set i en Overgangstid, hvor nye Konstruktioner og nye Materialer dukker op næsten daglig. Landbruget selv befinder sig i en Udviklingsperiode, hvor det, der var godt Landbrug i Gaar, ikke altid er det i Dag. Det gør ikke Sagen lettere. Men vi kan nu engang ikke være bekendt at lade det endnu uløste Spørgsmaal: Den gode og smukke, moderne Landbrugsarkitektur ligge ubesvaret hen.

Landsforeningen »Bedre Byggeskik« har med Rette følt det som sin naturlige Opgave at bidrage til Løsningen af dette Spørgsmaal, der ogsaa i vort Naboland, Sverrig, er i høj Grad aktuelt og dér har fremkaldt *Gramèns* Bog om Landtmannabygnader. Landsforeningen har da ogsaa nedsat et Udvalg, der vil søge at fremme Sagen ved Samarbejde mellem Landmænd og Arkitekter. De tidligere Forsøg paa at løse Problemet

er hidtil nærmest udgaaet fra bygningsinteresseret Side alene. De har desuden overvejende været rettede mod det mindre Landbrug. Det er da ogsaa ud fra den Erkendelse, at særlig det mellemstore og store Landbrugs Bygninger hidtil er bleven forsømte og at Problemet overhovedet ikke kan løses tilfredsstillende uden alle Landbokreses gode Medvirkning, det ovennævnte Udvalg er bleven til — og bleven til paa dette her til Lands principielt nye Grundlag.

Jeg haaber, at Fremtiden vil give mig Ret, naar jeg siger, at vi i Øjeblikket staar ved et Vendepunkt — og et Vendepunkt til det bedre i vort Landbrugsbyggeri. Dobbeltforedraget her i Aften i Det kongelige danske Landhusholdningsselskab tager jeg ogsaa som et godt Varsel!

Men for at kunne disponere rigtigt for Fremtiden, maa man kende Nutiden og vide noget om, hvordan den er bleven til — det langsomme, møjsommeligt tilvejebragte Resultat af Aarhundreders Udvikling.

Hvordan ser da Nutiden ud?

Jeg forudskikker her, at jeg ved Nutiden i denne Sammenhæng forstaar: Den Landbygningskunst, der repræsenteres af det overleverede, det vore Fædre, Bedstefædre, ja maaske endnu fjernerø Tider har efterladt os — lige fra Herregaarden til Husmandshuset.

Jeg forudskikker ligeledes, at Talen her kun gælder vore Landbygningers Anlæg, deres Typer og Bygge-maade — ikke, eller kun i mindre Grad, deres tekniske Indretning.

Karakteristisk for det nuværende Danmarks Byggeskik er de lave, smalle Længer. I det gamle danske Landskab Sønderjylland mødes denne Byggeskik med det høje, treskibede, saksiske Røghus, i det nordlige Skaane med den skandinaviske Bondegaard, bestaaende af vidt spredte, laftbyggede Blokhuse.

De over hele Landet spredte Landbygninger er af højst forskellige Typer. De er vistnok mindre bestemte

af de forskellige Landsdeles specielle Krav end af de enkelte Landejendommers Størrelse.

Men trods alle Afvigelser lader de overleverede Typer sig dog fordele indenfor visse Hovedtyper.

Det er: Den énlængede Type,
 Parallelanlægget,
 Vinkelbygningen,
 Det trelængede Anlæg,
 Det firlængede Anlæg

og endelig: De indbyrdes ret afvigende Storgaardsanlæg (for Herregaarde og større Proprietærgaarde).

Hvorledes er nu denne danske fra den nærmeste Fortid overleverede Landbobygningskunst bleven til, og hvad var dens agrariske og bygningsmæssige Forudsætninger?

Her er det det beklagelige, at vor ældste Agrarhistorie endnu er saa lidt kendt og studeret. Man kender kun — og knapt nok det — de rent ydre Forhold, hvorunder vort middelalderlige Landbrug virkede. Og hvad Landbygningernes Bygningshistorie angaar, er der — trods en Del gode Tilløb — endnu opklaret alt for lidt. Det er paa Tide, der bliver taget fat her; thi de stadig færre rigtig gamle Landbobygninger, vor hastige Tid levner os til Studium, bør snarest muligt undersøges, opmaales og tegnes, hvis dette enestaaende Materiale til Belysning af nordisk Bolig- og Erhvervs-kultur ikke skal hugges til Pindebrænde, inden det er videnskabeligt udnyttet og bragt til Bekendelse om Fortids Sæd og Byggeskik paa Landet i Danmark.

Jeg selv er af den Mening, at vor ældste Agrarhistorie ikke kan skrives fyldestgørende uden at samtidig Bygningshistorien bliver behandlet. De to Ting hører sammen som Bonden og hans Jord.

Jeg vil dog her give en ganske kort Oversigt over Udviklingen, som den — efter vor nuværende Viden — har formet sig til op imod vor egen Tid, dels paa Grundlag af Studier, gjorte af andre, dels ud fra egne

Iagttagelser*). Men paa mange og vigtige Punkter er man endnu ikke naaet ud over Teorier.

Der synes at være en Del, der taler for, at vore danske Bøndergaarde helt langt tilbage mod Oldtiden har bestaaet af flere selvstændige Huse, ganske som den skandinaviske Bondegaard. Men i Tidens Løb er de mange spredte Huse voksede sammen til sammenbyggede Anlæg med de lange Længer. Mest typisk er her den firlængede, sammenbyggede Gaard. Det er muligt, at denne Sammenvoksning af flere enkelte Huse først har fundet Sted paa Øerne. At den firlængede Gaard skulde være den ældste Type, som det særlig fra tysk Side har været gjort gældende, er dog lidet sandsynligt. Og vel særlig i Jylland, hvor Typerigdommen er meget stor, gaar sikkert baade den énlængede Gaard og Parallelgaarden saare langt tilbage i Tiden — for ikke at tale om Vinkelanlægget og den trefløjede Gaard.

De lange Længer har deres bygningsmæssige Forklaring i Bindingsværks-Konstruktionerne, der — som meget tyder paa — er Oldtidsarv her i Danmark. Det er Byggemaaden med lave Stolper, oprindelig vistnok jordgravede, senere sat paa Syldsten, senest i en Fodrem — lave Stolper, som vore Ege- og Bøgeskove leverede dem, og hvormed man rejste Huset Fag for Fag, idet man fyldte Mellemløbet mellem Stolperne med stavrede, vendrede og lerklinede Tavler, en Fremgangsmaade, der sikkert ogsaa var Oldtidens.

Ved efter Ønske at forøge Antallet af Fag opstod af sig selv den lange Længe, der er saa typisk dansk. Ældgamle Dialekt-Ord for Stuehuset, sammensatte med:

---

*) *Erik Arup*: Kortfattet Oversigt over Bebyggelsen og Brugen af den danske Jord indtil de store Landboreformer. Dansk Land 1915. *Vilh. Lorenzen*: Bidrag til vore Herregaardes ældste Historie. Fortid og Nutid II. *H. Pedersen*: Nogle Træk til Belysning af Hovedgaardsbedriften i sidste Halvdel af det 17. Aarh. Hist. Tidsskr. 8 R. VI. *J. Olrik*: Vore Bøndergaardens Bygningsskik. Dansk hist. Fællesforen. Nr. 5. *C. A. Jensen*: Stolper og Suler. Fortid og Nutid I.

rad viser ogsaa, at Husene tidligt, maaske allerede i Oldtidens Dage, har været inddelte i en Række, en Rad af Fag eller Gulve.

Og sikkert er det, at denne Byggemaade af sig selv maatte opfordre til at samle saa meget som muligt af Bedriften under ét Tag, saa man fik den énlængede Gaard. Og man kunde gaa videre endnu, saa man — alt efter Bedriftens Størrelse — byggede Gaardene i Knæk, som Vinkelbygninger eller som tre- eller fir-længede Anlæg.

Naar den typiske Sammenvoksning af flere Huse til ordnede Anlæg har fundet Sted, kan ikke siges med Bestemthed. Man mener, at den, i al Fald for Øernes Vedkommende, har været afsluttet allerede før Middelalderens Slutning.

Den agrariske Forudsætning for hele denne Udvikling kan maaske søges i den Overgang, der det 13. Aarhundrede har fundet Sted fra overvejende Kvægavl til øget Kornavl og som staar i Forbindelse med de store Nyerobringer af dyrkelig Jord. Muligvis er der atter her en Forbindelse ogsaa med den faste Organisation af Landbruget indenfor Landsbyfællesskabet, der i samme Tidsrum fandt Sted i de landsbybebyggede Dele af Landet. De sammenbyggede Længer skulde altsaa muliggøre en mere koncentreret daglig Drift af den enkelte Gaard, hvor Beboelse, Stalde og Lade altsammen gik op i en fælles bygningsmæssig Helhed.

Siden de nu saa fjerne Tider, da denne Udvikling til samlede Anlæg var fuldbyrdet, har de danske Landbygningers Hovedtype ikke undergaaet væsentlige Forandringer. De Ændringer, der er sket, stammer fra ret sene Tider, fra forrige Aarhundrede, og skyldes Paa-virkning fra Herregaardsarkitekturen.

Men selve Byggemaaden er iøvrigt i Aarhundredernes Løb bleven solidere. Det gælder Bindingsværksbygningerne, der efterhaanden optog de mere fuldkomne Tømmerkonstruktioner fra Købstædernes borger-

lige Bygningskunst, hvor de var trængt ind, nærmest fra de nordtyske Hansestæder. Og dog har der hist og her — som allerede antydet — holdt sig spredte Levninger af Oldtidsarv.

Særlig i Vestjylland er Bindingsværket i senere Aarhundreder afløst af grundmurede Bygninger — men Typerne er stadig de gamle.

Og enkelte Minder om de vekslende arkitektoniske Stilarter har hist og her fra den monumentale Bygningskunst forvildet sig ned i denne ellers saa primitive og enkle Arkitektur.

Til Landboarkitekturen hører jo imidlertid ogsaa Storgaarde — Hovedgaarde, som de altid kaldes i Middelalderen, Herregaarde, som vi nu vil kalde dem.

Med dem forholder det sig paa en egen Maade.

De var allerede i Middelalderen enten Landsbyhovedgaarde, beliggende i Landsbyen og vel oftest i Fællesskab med de almindelige Bøndergaarde, eller de var Særbrudsgaarde, der laa for sig selv og havde deres egen private Drift.

Mange af dem var faktisk kun for større Bøndergaarde at regne, og Bygningssyn fra 16. Aarhundrede viser, at de ofte kun har haft Bondebygninger. I den kritiske Tid for vore Storgaarde — Overgangen til Stordrift i 16. og 17. Aarhundrede — forsvandt mange af dem, særlig vistnok af Landsbyhovedgaardene. Andre voksede op til store, endogsaa meget store Ejendomme, ofte ved Nedlægning af Bøndergaarde, undertiden hele Landsbyer. Overmaade mange af disse Herregaarde, der sejrrigt stod Krisen igennem, lever endnu eller gjorde det dog indtil Nutidens Udstykningsbevægelse har trængt dem ud af Tilværelsen.

Ved Storgaardenes Bygningsanlæg er der visse Særegenheder, der gør sig gældende.

Efter gammel Tradition sondredes her skarpt mellem Borggaarden — Beboelsen — oftest paa et særligt

Voldsted, omgivet af Grave, og Avlsbygningerne — Ladegaarden.

Adskilligt tyder paa, at vore middelalderlige Hovedgaarde — vel at mærke Særbrudsgaardene — ikke sjældent har haft Borggaard og Staldgaard beliggende for sig og den egentlige Ladegaard et helt andet Sted, ofte ret fjernt fra Borggaarden. Ved Nørlund i Jylland gælder endnu dette Forhold. Synsforretningerne fra 16. Aarhundrede kunde ogsaa tyde paa, at Ladegaarden endnu saa sent hist og her har bestaaet af flere spredte Huse.

Men i 16.—17. Aarhundrede finder en Koncentration Sted i Forbindelse med den sejrende Stordrift. Stald- og Ladegaard samles — omend, som allerede anført, ved Grave skilt fra Borggaardsanlægget, og Ladegaarden bestod nu altid af sammenbyggede Længer.

I Ladegaarden gør de store treskibede Agerrumsleder sig gældende paa dominerende Maade. Men selve Ladegaardsanlægget vedblev endnu i hele 16. Aarhundrede og helt op i 17. — hvad enten det er i Bindingsværk eller i Grundmur (Holsteinborg) — at være ret uregelmæssigt og tilfældigt i Grupperingen af de forskellige Længer. Hovedtypen er det trefløjede Anlæg, der aabner sig op mod Borggaarden, saa Herremanden, som det hedder hos *Arent Berntsen*, altid kan have Indseende med, hvad der foregaar hernede.

Men op i 17. Aarhundrede foregaar der — under Paavirkning af Renaissancens og Barokkens Krav om Symmetri og Ligevægt i Bygningers og Bygningsanlægs Komposition — en Herregaardsarkitektur af stor Stræng- og Skønhed.

Ladegaarden — og helst ogsaa Borggaarden med, hvis det drejer sig om en Nybygning — lægges i Anlæggets Midtakse, saa alle Bygninger folder sig symmetrisk op til begge Sider for denne Akse. Og vel at mærke paa ensartet Maade, saa høje Bygninger og Bygningsdele svarer til høje og lave til lave. Denne Midtakse

er tilmed ofte paa kraftig Maade pointeret i Indkørselsporten til Ladegaarden, Broen over Graven og Hovedportalen paa Borggaarden.

Smukke Eksempler paa denne Byggemaade er Brobygaard paa Fyen og Dronninglund i Vendsyssel. I Anlæggets Storhed og Konsekvens staar de ikke tilbage for mangt et Slotsanlæg.

Fra det 18. Aarhundrede er endnu flere af disse prægtige Herregaardsanlæg bevarede. Her skal kun nævnes Lerchenborg paa Sjælland.

Men allerede i dette og særlig op i første Halvdel af 19. Aarhundrede, da Udskiftningen af Fællesskabet medførte en rig Byggevirksomhed, er det aabenbart, at Herregaardenes fornemt isolerede Beboelsesbygning paa-virkede vore Bøndergaarde: Ogsaa de begynder at rykke Stuehuset ud fra Sammenhængen med Avlsrummene og lægge det for sig selv. Og Kravet om Symmetri og Regelmæssighed gør sig ogsaa her stadig stærkere gældende.

Saaledes er da vor overleverede Landboarkitektur — den, vi nu ser i hastigere og hastigere Tempo falde for Tidens ubønhørlige Krav — ældgammel i sine arkitektoniske Forudsætninger og i Tidernes Løb, i Forbindelse med Landbrugets almindelige Vilkaar og Krav, udviklet til en Rigdom og Fylde af Typer og Motiver.

Alle vil indrømme, at vore gamle Landbobygninger er os kære, ikke alene fordi de hører med til det Billede af Danmark, den nulevende Slægt er vokset op med, men ogsaa fordi vi føler den stille Skønhed, der saa ofte er i den enkelte Gaard, stor eller lille. Hvor er ikke de fynske firlængede Bindingsværksgaarde dejlige — allerdejlignst maaske de smaa trefløjede fynske Boelsteder, der aabner sig saa hyggeligt, gæstfrit ud mod alfar Vej, Og, som Modsætning, de dystre, alvorlige, vestjyske, røde Gaarde, duknakkede og vejrbidte, men fulde af Karakter.

Vore Herregaardsanlæg, spredt over hele Landet, taler for sig selv. Altid er Typen klart udformet og

Byggemaaden fast og ligetil — baade i Bindingsværks- og grundmurede Bygninger. Taktfast følger Fag paa Fag. Der er tit taget med forbavsende sikker og fast Haand paa Inddelinger og Komposition af Facader. Og hvad der ikke mindst præger vor Landboarkitektur — Tagskæringerne er altid i Orden, naturlige og smukke, og Straataget selv er den blødeste, farverigeste Hætte over Stuer og Stalde, Lade og Lo, som tænkes kan.

Skulde der af 1000 Aars Arbejde med dansk Landboarkitektur ikke i Typer og Motiver være noget, hvoraf man kunde tage Lære for Fremtiden?

Skulde der i ældre Tidens faste og sikre Behandling af Mure og Tage, i deres rolige Komposition af Facader, i deres Iver for ikke paa Stuehusets Bekostning at forfordele Avlsbygninger — skulde der ikke i alt dette være noget, der kunde overføres til Fremtidens moderne Landbrugsbygninger med Trimpel og Pandeplader.

Jeg har vanskeligt ved ikke at tro det!

Dansk Landboarkitektur gennemgaar en Krise for Øjeblikket.

Den har gjort det tidligere. Det var, for Bondegaardenes Vedkommende, samtidig med den store Nyordning af vore Landboforhold i 12.—13. Aarhundrede. Det var, for Herregaardenes Vedkommende, ved Omlægningen til Stordrift i 16.—17. Aarhundrede.

Begge Gange staar det aabenbart i Forbindelse med en Koncentration af Driften paa et nyt Grundlag.

Jeg ser ikke rettere, end at det ogsaa nu — særlig for det større Landbrug — atter drejer sig om en Koncentration paa et nyt Grundlag.

Dette er sket to Gange uden Forlis af praktiske og økonomiske Værdier og dog med Bibeholdelse af den Skønhed og Stemning, der hører al god Bygningskunst til.

Hvorfor skulde det samme ikke kunne ske ogsaa tredje Gang?